

Ольга Якубовська
Olha Yakubovska

ВПЛИВ КИЇВСЬКОЇ ШКОЛИ РЕСТАВРАЦІЇ НА ФОРМУВАННЯ РЕСТАВРАЦІЙНИХ МАЙСТЕРЕНЬ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

THE INFLUENCE OF KYIV SCHOOL OF RESTORATION ON FORMATION OF RESTORATION WORKSHOPS IN KAMIANETS- PODILSKYI NATIONAL IVAN OHIENKO UNIVERSITY

У статті подається стислий огляд формування київської школи реставрації, розглянуто специфіку формування вищої освіти в галузі реставрації. Визначено необхідність формування регіональної реставраційної освіти. Виявлено ознаки впливу київської школи реставрації на формування реставраційної справи у Кам'янці-Подільському.

Ключові слова: реставрація, реставраційні майстерні, культурна спадщина, київська школа реставрації, музейний напрям реставрації.

Розвиток реставрації чітко демонструє загальне ставлення до надбань минулого, культурної спадщини. Історична специфіка формування наукової реставрації та її відображення в освітньому просторі визначають подальший шлях розвитку теорії та практики вітчизняної реставраційної справи.

Якісна та професійна реставраційна справа може існувати лише за умов дотримання наукових методичних засад при підготовці фахівців у галузі реставрації творів мистецтва. Ґрунтовні методичні засади реставраційного фаху в Україні починають формуватися у процесі виокремлення київської реставраційної школи із загальної системи російської реставрації та її функціонування як окремого самодостатнього явища.

Середина ХХ ст. – період характерний бурхливим розвитком фундаментальних досліджень у галузі фізики, хімії, біології. Матеріали і методи реставрації суттєво вдосконалюються, а професія реставратора стає складною і багатогранною: охоплює природничі, історико-мистецтвознавчі та художньо-практичні методи вивчення і збереження пам'яток. У період 1920-1940 рр. існували два центри реставраційної справи – Київ і Львів [7, с. 14]. Реставрація в інших містах розвивалась більш локально та стримано. Завдяки діяльності київської реставраційної школи в Україні були сформовані основні принципи реставраційної науки та специфіка вітчизняної реставрації.

Процес усвідомлення суспільством важливості збереження своїх культурних надбань, а відтак розвитку консерваційної та реставраційної діяльності описано у працях А. Альошина, Ю. Боброва, Л. Ганзенко. Такі тенденції у дослідженнях призвели до формування теорії розподілу підходів до вивчення історії реставрації в окремих країнах і навіть територіальних регіонах, з урахуванням їх історичної та культурної своєрідності (у працях Ч. Бранді, У. Бальдіні, Х. Альтхофера, Р. Марійніссена та ін.). Уперше узагальнено визначення культурно-історичних передумов, часу виникнення й етапів розвитку музейного напрямку реставрації в Україні, з'ясовано характерні особливості київської школи музейного напрямку реставрації у працях Т. Тимченко. Комплексну характеристику мистецької освітньої сфери та культурних процесів в Україні та світі впродовж ХХ-ХХІ ст. подано у працях Р. Шмагало, Г. Покотило, П. Ляшкевич, І. Гнатишин, Т. Бей. Проблеми розбудови мистецької та реставраційної освіти західної України

присвятили свої праці О. Попик, Т. Откович, М. Фомічова; до окремих питань художньо-освітньої сфери регіону ХХ-ХХІ ст. зверталися І. Гуцул, Н. Урсу, А. Шулик, Л. Шерстинюк. Однак ознаки впливу київської школи реставрації на формування регіональної реставраційної освіти не висвітлювалися у джерелах значною мірою.

Розвиток регіональних центрів професійної освіти, зокрема реставраційної, викликає значну цікавість. Осмислення історичної спадщини реставрації на теренах України потребує розгляду не тільки в історичному аспекті, але й педагогічному, оскільки у такому випадку вивченню підлягає проблема становлення та розвитку реставраційної педагогіки, впливають ключові методичні засади та специфічні риси української школи реставрації.

Дослідження та розуміння визначальної ролі регіональної системи художньої освіти є важливим напрямом не тільки історико-педагогічних, але і культурологічних й мистецтвознавчих пошуків. У зв'язку з цим, звернення до регіональних особливостей розвитку художньо-освітньої сфери може стати підґрунтям для вдосконалення художньої освіти в соціокультурних умовах ХХІ ст. [4, с. 498].

Реставраційна освіта України розпочала свій шлях у Київському художньому інституті. 1969 р. з ініціативи О. Тищенка в інституті було засноване відділення реставрації, друге в СРСР (перше – в Ленінграді). До цього реставраційній справі в Україні можна було навчитися лише самотужки, рівень та масштаби реставраційних робіт не відповідали наявним потребам. Науково обґрунтовані програми підготовки реставраторів, що їх склав О. Тищенко, затвердило Міністерство культури СРСР. Відповідно була створена кафедра технології живописних матеріалів та реставрації, яку й очолив О. Тищенко. Освітній процес стараннями завідуючого кафедрою був повністю забезпечений необхідними матеріалами та приладдям. Кафедра реставрації з самого початку своєї діяльності працювала у тісному контакті з кафедрою теорії й історії мистецтва [5, с. 60].

Робота О. Тищенка полягала у переосмисленні вітчизняного та зарубіжного досвіду під час розробки загального напрямку підготовки художників-реставраторів станкового та монументального живопису. Вироблена у цей період методика освітнього процесу, окреслене коло основних фахових дисциплін, структура дипломної роботи зберігають актуальність і по сьогодні.

Слід зазначити що діяльність реставраційних майстерень у Київському художньому інституті починає відновлювати призабуту специфіку київської реставраційної школи у період розпаду Радянського союзу, цей процес відбувався на фоні зміни ставлення суспільства до власної ідентичності, виокремлення власної культурної спадщини та її націоналізації. Діяльність освітня знову повертається до музейної реставрації, як основи наприкінці 1990 рр.

Уперше професія консерватор-реставратор була виокремлена 1984 р. Міжнародною радою музеїв (ICOM-CC). Професійними рекомендаціями Організації об'єднаних реставраторів Європи (E.C.C.O. Professional Guidelines 2011) було розширено та вдосконалено опис професії, укладено кодекс професійної етики, визначено потреби та вимоги до освіти, згідно з якими реставратор повинен: займатися стратегічним плануванням; виконувати діагностику пам'ятки; надавати оцінку стану збереження пам'ятки; складати план консерваційно-реставраційних заходів; розробляти консерваційно-реставраційні програми, проекти; проводити дослідження; виконувати превентивні консерваційні заходи; виконувати консерваційно-реставраційні процеси, документувати будь-яке втручання в пам'ятку; виконувати техніко-технологічні доповіді щодо пам'яток культурної спадщини; надавати консультації та технічну допомогу, рекомендації щодо збереження культурної спадщини; поширювати інформацію, отриману внаслідок обстеження, дослідження та консерваційно-реставраційних заходів; сприяти більш глибокому розумінню фаху; проводити моніторинг: оцінку ефективності консерваційно-реставраційних заходів [9].

Академічна спрямованість реставраційної справи у Київському художньому інституті, а згодом у Національній академії образотворчого мистецтва й архітектури випереджала час, а

тези висунуті у вигляді професійних рекомендацій реставраторам, підпорядковуються і основам навчання реставраторів у академії, досі актуальні. З 2019 р. кафедру очолює кандидат мистецтвознавства, доцент, художник-реставратор вищої кваліфікації Тимченко Тетяна Ростиславівна.

Поряд із загальноосвітніми і загально-фаховими навчальними курсами майбутні реставратори опановують спеціальні дисципліни, зокрема копіювання (з метою засвоєння техніки класичного олійного і темперного живопису), історію, теорію та етику реставрації, музейну справу, експертизу й атрибуцію живопису, палеографію, іконографію, хімію, фізику, біологію, фотосправу.

Під час навчання студенти на практиці засвоюють необхідні для професійного реставратора навички, навчаються працювати з різноманітними за типологією пам'ятками, що надходять з державних музеїв та приватних зібрань. Переважно це твори станкового живопису, написані у техніці олії чи темпері на дерев'яній, полотняній основі, картоні чи металі, а також дерев'яна поліхромна скульптура. Знання, набуті під час навчання, втілюються у дипломній роботі, що передбачає реставрацію двох пам'яток (на полотні і на дереві), а також копію в техніці класичного багатшарового живопису.

Повертаючись до основного завдання реставрації – збереження та відновлення історичних та культурних пам'яток, варто зазначити і масштаби проблеми збереження культурного фонду України. Зокрема варто виділити музеї місцевого значення, які теж потребують постійної підтримки з боку реставраторів, фонди провінційних музеїв представлені величезною кількістю експонатів, які часто перебувають у критичному, аварійному стані.

Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник має фондосховища, у яких налічується більше 160 тис. різних пам'яток, третина з яких – твори образотворчого мистецтва, які зберігалися досить хаотично, у неприпустимих умовах, без достатньої вентиляції та контролю температуро-вологісного режиму.

Музейна діяльність в Україні здійснюється на підставі нормативно правових актів та інших документів (угод, договорів, стандартів тощо) [8, с. 192]. Тобто для співпраці з музейною установою необхідно укласти договір чи угоду співпраці, яка б підпорядковувалася закону України про музеї та музейну справу.

Виникнення реставраційних майстерень у Кам'янці-Подільському з глибокою методикою, науково-технічною базою – закономірний процес, з огляду на кількість пам'яток, що потребують консервації та відновлення у місті та регіоні.

При Кам'янець-Подільському державному університеті історія мистецьких спеціальностей розпочалась у 1986 р. підготовкою художників-педагогів, коли відбувся перший набір абітурієнтів (25 осіб) на "Початкове навчання" з додатковою спеціальністю "Образотворче мистецтво".

З 2005 р. додалися нові мистецькі спеціальності 6.020206 "Реставрація творів мистецтва" та 6.020205 "Образотворче та декоративно-прикладне мистецтво" (спеціалізації мистецтвознавство та сакральне мистецтво [2, с. 58].

Спеціальність "Реставрація творів мистецтва" на базі кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва і реставрації творів мистецтва педагогічного факультету К-ПНУ ім. І. Огієнка дає змогу пройти академічну школу, набуті фахових знань, отримати спеціальну художню професійну освіту майбутнім художникам-реставраторам творів станкового олійного та темперного живопису. Поєднання академічної та реставраційно-технічної складових лежить в основі методики викладання у майстерні реставрації.

Особливість реставраційної освіти полягає в тому, що процес навчання ґрунтується на особистості унікального спеціаліста, якому необхідно бути не лише теоретиком, але і практиком, майстром, професіоналом в унікальній професії. Викладачеві фахових реставраційних дисциплін необхідні періодичні стажування в провідних науково-дослідних реставраційних центрах, самостійна науково-дослідна і творча робота.

Отже, передумовами до виникнення реставраційних майстерень є наявність фонду культурних пам'яток, які потребують реставраційно-консерваційного втручання; освітня база з якісним матеріально-технічним забезпеченням та стійкою академічною традицією; юридично обґрунтований взаємозв'язок музейної та освітньої установи; професійні викладачі-реставратори з практичними навичками та постійною творчою діяльністю в галузі мистецтва та реставрації.

Активна діяльність кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва і реставрації творів мистецтва у напрямі розвитку реставраційної галузі у Кам'янці-Подільському тісно пов'язана з Національною академією образотворчого мистецтва і архітектури. Перші викладачі реставраційних фахових дисциплін – В. Варв'янська, О. Віштаченко, Т. Такіров – випускники академії, фахові реставратори, почали свій науково-педагогічний шлях саме у Кам'янці-Подільському.

Важливим моментом у формуванні методики теорії реставрації є період співпраці кафедри ОДПМ і РТМ з автором більше 60 наукових праць з питань історії, теорії, філософії, термінології реставрації; атрибуції та експертизи пам'яток станкового живопису, професором кафедри техніки та реставрації творів мистецтва НАОМА, Т. Тимченко, яка розробила програму та викладала студентам кафедри фаховий предмет “Експертиза творів станкового живопису”. Згодом діяльність у цій сфері продовжила В. Віштаченко, кандидат мистецтвознавства, старший викладач кафедри образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації творів мистецтва К-ПНУ імені Івана Огієнка, яка пройшла відповідне стажування у НАОМА та сьогодні забезпечує якісну теоретичну підготовку майбутніх реставраторів..

Вагомим внеском у розвиток спеціальності також стало укладення угоди про співпрацю між Кам'янець-Подільським національним університетом ім. І. Огієнка та Кам'янець-Подільським державним історичним музеєм заповідником, яка оновлюється і вдосконалюється кожного року. Завдяки цій співпраці за 10 років існування реставраційних майстерень до фондів музею було повернуто близько 200 експонатів основного та допоміжного фонду, відновлених за правилами музейної реставрації, доповнених мистецтвознавчими розвідками та реставраційними паспортами. Студентство реставраційної галузі має змогу працювати з музейним фондом, з'являється відчуття особистої причетності та відповідальності за культурні надбання.

Викладацька діяльність фахових практикуючих реставраторів, зокрема О. Віштаченка та Т. Такірова, підтримка з боку науково-педагогічного складу Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури, викладання предмета “Атрибуція творів мистецтва” Т. Тимченко, наукові стажування які проходять викладачі кафедри в академії, сприяли надбанню досвіду та формуванню унікального синтезу наукової роботи та практичної реставраційної діяльності завдяки постійному потоку об'єктів реставрації – пам'яток з фондів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.

Студенти починають освоєння спеціальності, вивчаючи теоретичні та практичні фахові та вибіркові дисципліни: історія мистецтва, атрибуція творів мистецтва, копіювання, іконографія, сфрагістика та геральдика, техніки позолочення; охорона історико-культурної спадщини; реставрація живопису.

Музейна реставрація, основні принципи якої закладені ще у період формування вітчизняної реставраційної школи, є основою у формуванні методики викладання фахових дисциплін у реставраційних майстернях К-ПНУ ім. І. Огієнка. Принципи наукової реставрації відображені у діяльності майстерень підпорядковуються правилам, які перекликаються із основними принципами діяльності київської реставраційної школи: мінімальне втручання у структуру пам'ятки; перевага консервації над реставраційними впливами; перевага потоншення та вирівнювання покривних шарів живопису над повним їх видаленням; тонування втраат живопису нейтральним тоном для надання експозиційної цілісності.

Виконанню практичної реставрації передують ґрунтовна теоретична підготовка, яка включає засвоєння основних принципів реставраційної діяльності: основи законодавчої бази щодо

пам'ятко-охоронної справи України, інструкції щодо обліку і зберігання музейних цінностей, причини пошкоджень та руйнувань творів живопису, чинні методики реставрації творів живопису, реставраційні матеріали та обладнання, необхідні для реставрації. Основний час відводиться навчально-практичній роботі з реставрації творів живопису на конкретних експонатах, підібраних за мірою ускладнення завдань.

Виконання консерваційно-реставраційних робіт студентами є не першою ланкою діяльності майбутніх фахівців. Студенти проводять наукові дослідження твору: виконують візуальне та фізико-оптичне дослідження; вивчають супровідну інформацію та каталожні дані; проводять мистецтвознавчу атрибуцію методом порівняння з аналогами. Також пам'ятки фотографують у прямому та бічному освітленні, виконують фотофіксацію в УФ-променях. Виконується візуальний опис твору, а дані вносять у реставраційний паспорт об'єкта. Після детального опису та визначення стану пошкоджень пам'ятки, студент починає під наглядом керівника виконувати реставраційні операції.

Важливою також є праця на виїзних реставраційних практиках, яку в останні роки проводить кафедра, зокрема влітку 2017-2018 рр. відбулися виїзні практики студентів-реставраторів II-V курсів у церкві св. Миколи Чудотворця старообрядницької православної громади с. Білоусівка Сокирянського району Чернівецької області, під час якої студенти під наглядом керівника, асистента кафедри ОДПМ і РТМ О. Якубовської здійснювали відновлення фрагментів царських воріт храму. У 2019 р. відбулась перша міжнародна реставраційна практика студентів IV курсу у м. Тикоцин, Польща, у межах співпраці місцевої громади з приватними реставраційними майстернями м. Варшави, студенти працювали разом із колишніми випускниками кафедри над розкриттям золочених різьблених елементів декору Парафіяльного костелу Святої Трійці м. Тикоцин від пізніших фарбових нашарувань.

Важливу частину підготовки майбутнього реставратора займає практика. Саме практичне виконання реставраційної роботи є невід'ємною складовою підготовки фахівця. Практична самостійна діяльність готує майбутнього реставратора до непередбачуваних ситуацій, швидкої реакції та аналізу проведеної роботи. Практична робота проводиться студентами при підготовці до захисту дипломних проектів бакалавра та магістра. Дипломний проект складається з незмінних трьох складових: теоретичного дослідження, виконання копії за технологією старих майстрів та власне виконання реставрації твору мистецтва.

Загалом ґрунтовні методичні засади реставраційного фаху в Україні починають формуватися у процесі виокремлення київської реставраційної школи в окреме явище з особливим підходом до практичної та наукової сфери. Специфічні риси, які виділяють київську реставраційну школу – це насамперед дотримання вимог музейної реставрації, мінімальне втручання у структуру пам'ятки; перевага консервації над реставраційними впливами; перевага потоншення та вирівнювання покривних шарів живопису над повним їх видаленням; тонування втрат живопису нейтральним тоном для надання експозиційної цілісності. Формування спеціальності “реставратор творів мистецтва” на базі К-ПНУ ім. І. Огієнка – цілком закономірний процес, з огляду на кількість пам'яток, що потребують консервації та відновлення у місті та регіоні. Діяльність майстерень К-ПНУ ім. І. Огієнка підпорядковуються правилам, які перекликаються із основними принципами діяльності київської реставраційної школи.

Детальне вивчення впливів певних мистецьких осередків на формування інших дає змогу окреслити певні ключові риси мистецького життя краю та специфіку реставраційної діяльності як маркера ставлення спільноти до формування та збереження культурної спадщини у регіональному та загальнонаціональному плані.

Список використаних джерел

1. До проблеми створення української школи реставрації у першій третині ХХ ст. : Матеріали доповідей і повідомлень на Всеукраїнській науково-практичній конференції

- [“Іван Огієнко й утвердження гуманітарної науки та освіти в Україні”]. Житомир : Журфонд, 1997. С. 46-47.
2. Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка НОВА, 2006. 632 с.
 3. Кафедра техніки та реставрації творів мистецтва [Електронний ресурс] / Режим доступу до ресурсу: http://naoma.edu.ua/ua/kafedras/fakultet_obrazotvorchogo_mistetstva/kafedra_tekhnki_ta_restavrats_tvorv_mistetstva/kafedra_tekhnki_ta_restavrats_tvorv_mistetstva/.
 4. Кравчук К. Становлення вищої художньої освіти на Хмельниччині: проблеми та перспективи. url: <https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Bernatova9/subor/Kravchuk.pdf>.
 5. Криволапов М.О. Формування та розвиток національної мистецької школи і мистецтвознавчої науки в Україні ХХ століття // Про мистецтво та художню критику України ХХ століття : Вибрані статті різних років. Київ, 2006. 268 с.
 6. Тимченко Т.Р. Государство и реставрация // Художественное наследие. Хранение, исследование, реставрация. 1997. №18.
 7. Тимченко Т.Р. Музейний напрям в реставрації України. Київська школа. 1920-1940 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мист. Наук : спец. 17.00.08. “Музеєзнавство; зберігання художніх цінностей та пам'яток архітектури”. Київ, 1998. 22 с.
 8. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [ред. Ю.С. Шемшученко]. Київ : Видавництво “Українська енциклопедія” імені М.П. Бажана, 2002. 720 с.
 9. On Practice in Conservation-Restoration Education. [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://www.encore-edu.org/PracticePaper2014.html>

The article is devoted to the signs of the influence of Kyiv School of Restoration on the formation of a restoration workshop in Kamianets-Podilskiyi.

The article gives a brief overview of the history of restoration in Kamianets-Podilskiyi National Ivan Ohienko University and the department of restoration of works of art. Attention is paid to the peculiarities of the pedagogical process in the restoration workshop during the formation of the profession of restorer.

The attention is paid to the pedagogical activities of T. Takirov, O. Vishtachenko and T. Timchenko, who showed the unique features of the scientists-restorers and artists of Kyiv School of Restoration. Their activities in Kamianets-Podilskiyi National Ivan Ohienko University detect their deep inner culture, with other types of art and phenomena of life.

Training of the students takes place in educational workshops, under the guidance of instructors. They restore objects from museums and private collections of Ukraine. Students engaged in “restoration of easel painting works” master restoration of works on supports of wood and canvas painted in oil or tempera.

The educational plan is subdivided into the following cycles: history of art, introduction to restoration (history, methodology, theory, documentation); special photography of works of art; iconography, copying of classical painting, restoration of easel painting works. Besides a number of special disciplines giving an opportunity to conduct research and to document the restoration process is taught.

It is generalized that regional education of restoration is developing in modern educational space and has invaluable importance for the formation of art restorers, who are in-demand by a contemporary labor market.

The main principle of restorers in Kamianets-Podilskiyi National Ivan Ohienko University is the conservation of objects from subsequent destruction, minimum interference with fundamental principle of a sight that is why our major task is not to allow the loss of a sight, but renewing or restoring not to disfigure it, preserving everything for the coming generations.

Key words: restoration, restoration workshop, cultural heritage, Kyiv school of restoration, museum direction of restoration.